

Tasnim news agency (CC BY-SA 4.0)

כאן כדי להישאר: מעורבות איראן בסוריה, 2011-2021

יוגב אלבז

האוניברסיטה העברית בירושלים

מאז המהפכה האסלאמית ב־1979 וכחלק מאידיאולוגיית יצוא המהפכה, הגבירה איראן את מאמציה להרחיב את השפעתה האזורית. אירועי העשור האחרון – שעמדו בסימן 'האביב הערבי', ערעור מסגרות המדינה המסורתיות והמשך היחלשות המערכת הבין־ערבית – סיפקו לאיראן הזדמנות ייחודית להגברת השפעתה באזור, תוך ניסיון לבסס מרחב יבשתי הנתון להשפעתה מאיראן ועד לחופי הים התיכון. בבסיס מאמרו זה, המתמקד בהעמקת האחיזה האיראנית בסוריה, ניצבת הטענה כי למרות השקעותיה הנרחבות של איראן עד כה, היא לא הצליחה לבנות מערכים צבאיים אסטרטגיים במדינה. במישור האזורי, לעומת זאת, קצרה איראן הצלחה מסוימת, תוך שהיא מעמיקה את התבססותה במנגנוני המדינה באופן שבו יקשה בעתיד לעוקרה מהאזור. לכן, ראוי שישראל תשקול מחדש את מדיניותה כלפי ההתבססות האיראנית בסוריה ותחתור להשלים את הגישה הצבאית ההתקפית במהלכים מדיניים ארוכי טווח.

מילות מפתח: איראן, סוריה, חזבאללה, מיליציות שיעיות, עוצמה רכה, ישראל

המהפכה במדינה לשיא – כ־2,500 לוחמים איראנים. מאז וככל שהלחימה שוככת, מספרם הולך ופוחת. בשנתיים האחרונות ניכר ניסיון איראני לחזק את המיליציות הפרו־איראניות ולהישען יותר על לוחמים סורים מקומיים בסוריה כתחליף לנוכחות איראנית פיזית. במסגרת זו פעלו האיראנים לבניית כוחות מיליציה במדינה, כפי שעשו בלבנון ובעיראק. ראשית, הם איגדו את המיליציות המקומיות שקמו ברחבי סוריה בארגון גג בשם **כוחות ההגנה הלאומית (דפאע אל־וטני; National Defense Forces, NDF)**. כוחות אלה, המאומנים ומוכוונים בידי משמרות המהפכה ונמצאים בכל רחבי סוריה, אורגנו לפי דגם הבסיג' – מיליציה חמושה רחבת היקף, המשמשת בסיס תמיכה עממי ומקור מודיעין להלכי רוח עבור המשטר. שנית, האיראנים ניצלו את המתקפות של ארגוני ג'האד עולמי על יישובים שיעיים בסוריה – בעיקר בגבול סוריה־לבנון אך גם במדבר הסורי במזרח המדינה – והקימו מיליציות על בסיס מקומי, כשהבולטת בהן היא **כוחות האמאם אל־רצ'א**. לבסוף, הם קשרו קשרים עם מיליציות סוניות מקומיות כחטיבת אל־באקר, שממוקמת בדיר א־זור ומבוססת על שניים מהשבטים הגדולים ביותר בסוריה, אל־בקארה ואל־עקידאת, וסיפקו להן נשק וידע קרבי.

גם לאחר הרגיעה היחסית במלחמת האזרחים נשארו רבות מהמיליציות הפרו־איראניות בסוריה והמשיכו לקבל תמיכה כספית וצבאית מטהראן, שמנסה להעצימן במודל חזבאללה הלבנוני. על פי **מחקר שערך מרכז המחקר הטורקי ג'סור ביוני 2021**, איראן והמיליציות הסרות למרותה מחזיקות ב־131 אתרים צבאיים בסוריה הפזורים על פני כל המדינה – מדרעא ודמשק בדרום דרך חלב ואדליב בצפון ועד לדיר א־זור במזרח. מעבר לכך, גם לחזבאללה מאחזים צבאיים רבים במדינה, 116 במספר, שחלק ניכר מהם בקרבת הגבול עם לבנון וישראל. אולם עד עתה, הניסיונות האיראניים לבנות מערכים צבאיים אסטרטגיים בסוריה נכשלו כמעט לחלוטין בשל תקיפות ישראליות. למרות זאת האיראנים מנסים לחזק את תשתיתם הצבאית בסוריה, במטרה להשתמש בה לקידום האינטרסים שלהם – הן בסוריה עצמה והן בלחימה מול ישראל.

הצבא הסורי – שיתוף פעולה, חדירה ועסקאות נשק
מאז תחילת הלחימה משמשים קציני משמרות המהפכה יועצים לצבא הסורי, ועם התארכות הלחימה ואובדן שליטת המשטר במקומות נרחבים במדינה גברה התלות הצבאית שפיתחה דמשק בטהראן: ראשית, האיראנים עזרו לצבא למלא את שורותיו בעקבות השחיקה המסיבית בשל המלחמה, ובסוף 2014 פעלו

אם נאבד את סוריה לא נוכל להחזיק בטהראן... העיקר הוא להחזיק בסוריה. מבחינה זו סוריה היא המחוז ה־35 שלנו והיא בעלת חשיבות אסטרטגית. אם עלינו לבחור בין סוריה או ח'זסתאן – עדיף לנו לבחור בסוריה. חג'ת אל־אסלאם מהדי טאא'ב, 2012

מבוא

בשנים 2011–2012 התקבלה בטהראן החלטה אסטרטגית להתערב במלחמת האזרחים בסוריה, במטרה לשמר את הברית האסטרטגית בין איראן לסוריה שראשיתה עוד בתחילת שנות ה־80, ואת סוריה כמרחב השפעה ופעילות איראנית, בייחוד בכל הקשור לתמיכתה בחזבאללה בלבנון. מאז נקטו האיראנים שורה של צעדים – צבאיים, כלכליים ותרבותיים־דתיים – על מנת לבסס את אחיזתם במדינה, במקביל להצלת משטרו של בשאר אל־אסד. מעבר לכך, איראן ניצלה את דריסת הרגל שלה בסוריה על מנת לבנות כוחות שלוחים (proxies) שיאתגרו את ישראל ויתקפוה ביום פקודה.

לאחר הרגיעה היחסית במלחמת האזרחים נשארו רבות מהמיליציות הפרו־איראניות בסוריה והמשיכו לקבל תמיכה כספית וצבאית מטהראן, שמנסה להעצימן במודל חזבאללה הלבנוני.

הממד הצבאי

השתתפות במלחמת האזרחים והקמת מיליציות

בשנתיים הראשונות של מלחמת האזרחים, הפעילות הצבאית האיראנית הייתה מינורית יחסית והתרכזת בשיגור יועצים לוחמי חזבאללה למדינה. בקיץ 2014, לאור ההצלחות הגדולות של דאע"ש בסוריה והאיום הגובר על משטר אסד, תגברו האיראנים את כוחותיהם: הם שלחו למדינה מאות מאנשי משמרות המהפכה, הגדילו את כוחות המשלוח של חזבאללה **שמספרם האמיר עד כ־5,000 איש**, הקימו וציידו מיליציות שיעיות ממתנדבים זרים **כפאטמין האפגנית וזינבין הפקיסטנית** ואף "ייבאו" מיליציות שיעיות מעיראק שאותן טיפחו במשך שנים – בעיקר **כתאא'ב חזבאללה, אל־נג'באא', ועצאא'ב אהל אל־חק**. עם זאת, לא היה בצעדים אלה כדי להטות את הכף לטובת אסד, ובקיץ 2015 הגיע המשטר לנקודת השפל **במלחמת האזרחים**. או אז קיבלו מוסקבה וטהראן החלטה אסטרטגית משותפת להציל את המשטר הסורי והגדילו במידה משמעותית את מעורבותן הקרקעית בלחימה, כשאיראן מתגברת את הכוחות הקרקעיים ורוסיה מספקת תמיכה אווירית. ואכן, בשנים 2015–2016 הגיע מספר אנשי משמרות

האיראנים מנצלים את נוכחותם הצבאית כדי לקדם אינטרסים כלכליים, תרבותיים, דתיים וכדומה. בכך הם יוצאים נשכרים הן בטווח הקצר, עם חתימת הסכמים כלכליים כדרך לעקיפת הסנקציות, כמו גם שימוש באתרים אזרחיים ככסות לפעילות צבאית; והן בטווח הארוך, עם חדירתם לשלל תחומים אזרחיים – חברה, כלכלה, חינוך ודת – ויצירת תלות מקומית בשירותיהם, עד כי כמעט בלתי אפשרי לעקור את נוכחותם.

האיראנים מנצלים את נוכחותם הצבאית כדי לקדם אינטרסים כלכליים, תרבותיים, דתיים וכדומה.

הממד הכלכלי

Top-Down – הסכמים דו־צדדיים ופיתוח תשתיות

במהלך שנות המלחמה חתמה טהראן על שורת הסכמים כלכליים עם דמשק – החל מהלוואות ארוכות טווח שנתנו בנקים איראניים למשטר הסורי, דרך אספקת נפט איראני, בנייה מחדש של אזורים שנפגעו במלחמה ושיקום משק האנרגיה הסורי, וכלה בכריית מחצבים. בכך מנסה איראן להחזיר במעט את התשומות הכלכליות העצומות שהשקיעה בסוריה בשנות המלחמה (מוערכות בעשרות מיליארדי דולרים), וכן להרחיב את שיתוף הפעולה הכלכלי ולהעמיק את אחיזתה במדינה.

כאמור, החזון האיראני רואה בסוריה חוליה גיאוגרפית חשובה בחתירתה להגמוניה אזורית. לכן, בנושא זה פועלת איראן לביצוע שני מהלכים אסטרטגיים משמעותיים – יצירת מסדרון תחבורה שיעי בין טהראן לביירות (באמצעות מסילת ברזל שתעבור בעיראק ובסוריה) והשגת מאחז בחוף הים. באפריל 2019, לאחר שנים של ניסיונות איראניים עקרים להשיג דריסת רגל באחד מנמלי סוריה, שנפלו בעיקר בשל התנגדות רוסית, אישר משטר אסד לאיראן לחכור חלק מנמל לד'אקיה, ובמאוס 2021 אף נפתח קו אספקה ימי קבוע המקשר בינו לנמל בנדר עבאס בדרום איראן.

למרות כל האמור לעיל, ראוי לציין כי יש הבדל בין ההצהרות והחוזים הנחתמים לבין המתרחש בפועל. חסמים בירוקרטיים רבים לצד חוסר רצון סורי בולט להסתמך על טהראן כמקור סיוע בלעדי מפריעים לניסיונות האיראניים להשתלט על הכלכלה הסורית. יתרה מזאת, על אף ההצהרות הרבות בנושא נמל לד'אקיה, כלל לא ברור אם אכן הוחכר לבסוף לאיראנים.

Bottom-UP: יצירת רשת חברתית שיעית

עשור של מלחמת אזרחים עקובה מדם לצד התפרצות נגיף הקורונה והטלת הסנקציות האמריקאיות על משטר

בסוריה כ־125 אלף לוחמי מיליציות (זרות ומקומיות כאחת) – כמעט מחצית מהכוח הלוחם של המשטר; שנית, במסגרת המאמצים המשותפים לשקם את צבא סוריה, באוקטובר 2015 הקימו רוסיה ואיראן מסגרת צבאית חדשה בשם גיס 4. עוצבה זו מורכבת בעיקרה מהדיוויזיה הרביעית, כוח העילית הסורי בפיקוד מאהר אל-אסד (אחיו של הנשיא), ממיליציות עלויות ומחלקים מכוחות ההגנה הלאומית (NDF). היא מוצבת בצפון־מערב המדינה ונחשבת לכוח הנאמן ביותר לאיראן מבין כוחות הצבא. בהקמת הגיס השיגו האיראנים שתי מטרות: העמקת החדירה וההשפעה בצבא הסורי ואיחוד רוב המיליציות הנאמנות להן תחת פיקוד משותף.

איראן אף מממנת רכישה סורית של נשק רוס ו מספקת בעצמה נשק למשטר, בעיקר בתחום ההגנה האווירית (באופן מוגבל יחסית) – על מנת לקזז את העליונות האווירית של ישראל באזור. בהקשר זה ראוי לציין את ההסכם האיראני־סורי "להרחבת שיתוף הפעולה הצבאי והביטחוני" שנחתם בדמשק ביולי 2020. במסגרת ההסכם הוחלט כי איראן תשלח לסוריה מערכות טילים נגד מטוסים משני סוגים: Bavar-373 – מערכת טילי קרקע־אוויר לטווח ארוך שהיא שחזור איראני של מערכת S-300 הרוסית לטווח 250 ק"מ; ו־3-Khordad – טילי קרקע־אוויר לטווח בינוני בין 50 ל־75 ק"מ (שבאמצעותם הפילה איראן מל"ט הוק אמריקאי ביוני 2019). לא ברור אם ההסכם מומש ואם איראן אכן שלחה טילים כאלה לסוריה.

פעולות נגד ישראל

החל מ־2014 מנסים האיראנים לפתוח חזית נוספת מול ישראל ברמת הגולן – באמצעות לוחמי חזבאללה (הלבושים במדי צבא סוריה ונעים בכליו) ובאמצעות הקמת מיליציות מקומיות בדרום סוריה – סוניות ודרוזיות כאחת – תוך ניצול המצב הכלכלי הקשה באזור וחששם של המקומיים מארגונים אסלאמיסטיים שפשו במרחב בתקופת מלחמת האזרחים. הפעילות האיראנית בחזית זו התגלמה בהנחת מטענים על גדר הגבול ובבניית מערך רקטי מול רמת הגולן הישראלית. לפי שעה, מאמצי סיכול אגרסיביים של ישראל בשילוב ריסון חלקי של רוסיה, המשך התנגדות חמושה של המורדים (בעיקר בדרום) והסתלקותו של קאסם סולימאני מהזירה – כל אלה מונעים מאיראן ומחזבאללה הצלחה בזירה זו.

עוצמה רכה

לצד המעורבות הצבאית בסוריה, איראן משקיעה תשומות רבות במרכיבי העוצמה הרכה במדינה. זוהי דרוע משלימה ולעיתים אף מרכזית במדיניות יצוא המהפכה.

כאשר חלקם אף הצטרפו למיליציות הפרו־איראניות שפועלות בדיר א־זור בשל השכר הדמיוני כמעט במונחים סוריים — 200 דולר לחודש, כששכר כפול מובטח למי שימיר את דתו לשיעה. מטבע הדברים, אין בידינו נתונים מדויקים על הצטרפות המקומיים למיליציות אולם אפשר לשער שהתופעה אינה שולית, ולו בשל מעורבות המיליציות בחיי היום-יום והקהילה. כך באל־בוכמאל, אחת הערים הגדולות במחוז דיר א־זור השוכנת בקרבת הגבול העיראקי, שיפצו האיראנים את הפארק העירוני שנחרב בידי דאע"ש, ובכל שבוע מארגנות בו המיליציות פעילות פנאי ותרבות לתושבים, שכמובן נושאת עימה גם מסרים שיעיים. האיראנים פועלים באופן דומה גם במחוזות נחשלים אחרים בסוריה ובעיקר בדרום — בדרעא, בסוידאא' ובקניטרה — ומכוונים את מאמצי הדעווה והגיוס שלהם לשכבות החלשות ולבני המיעוטים במדינה.

הממד הדתי — "מיסיונריות" ואינדוקטרינציה שיעית

אחת הדרכים המעניינות ביותר שהאיראנים נוקטים לביסוס מעמדם בסוריה היא ניסיונם להגדיל את מספר השיעים במדינה. בכך ישיגו שתי מטרות בעת ובעונה אחת: האחת, התושבים השיעים יוכלו לשמש חיל חלוץ למימוש האידיאולוגיה האיראנית בסוריה; השנייה, עצם הימצאותה של אוכלוסייה שיעית במדינה יכולה לשמש אמתלה תמידית לאיראן להתערב בסוריה, בהיותה "מגינת השיעים". אולם שלא כמו במדינות אחרות (עיראק, לבנון ותימן), מספרם המועט יחסית של השיעים בסוריה, כשני אחוזים בלבד, לא יאפשר שינוי משמעותי במאזן הדמוגרפי הכולל. לכן האיראנים, בעידוד משפחת אסד, מכוונים לקרב את העלוויים — המהווים כ־15 אחוזים מהאוכלוסייה ומאיישים את צמרת הממשל והצבא — לשיעה התרי־עשרית (הפלג הגדול ביותר בשיעה והנפוץ באיראן).

יש לציין כי תופעת ה"מיסיונריות" השיעית כלפי העלוויים בסוריה אינה חדשה וזהו אינטרס משותף לאיראנים ולמשפחת אסד כאחד — אלו רוצים בהפצת השיעה ואלו בקבלת לגיטימציה דתית לשלטונם. זאת משום שבמשך מאות בשנים נחשבה הכת העלווית למינות באסלאם, ורק ב־1974 פרסם חכם הדת השיעי הנודע מוסא אל־צדר, שהיה בברית עם חאפז אל־אסד, פסק הלכה (פתוה) שבו קבע שכת זו היא חלק מהשיעה. הקשרים העלוויים־שיעיים רק התחזקו עם המהפכה האסלאמית באיראן, ומאז נעשו מספר ניסיונות סוריים־איראניים לקרב את העלוויים לשיעה התרי־עשרית. כך למשל, במהלך שנות ה־80 הקים ג'מיל אל־אסד, אחיו של

אסד ביוני 2020 (Caesar Act), פגעו קשות בכלכלה הסורית. על פי דוח של הבנק העולמי ממאָרס 2021, כלכלת סוריה התכווצה בעשור האחרון בכ־60 אחוזים, והלירה הסורית צנחה מיחס של 46 לירות לדולר בדצמבר 2010 ליותר מ־3,000 לירות לדולר ביוני 2021. השכר הממוצע ירד בחדות אף הוא, ומשכר שנע בין 300 ל־600 דולר בחודש בשנת 2010 הוא ירד לשפל של 20–50 דולר בחודש כיום. בחודשים האחרונים נרשמו חוסרים רבים במצרכי מזון בסיסיים ומחירים האמיר. כך למשל, מחיר הביצים זינק פי מאה (משלוש לירות ליחידה ל־300) ומחיר הלחם עלה פי שישים, ועל פי דוח תוכנית המזון העולמית של האו"ם, כשני שלישים מאוכלוסיית סוריה נזקקים לסיוע חודשי כדי לא להגיע לחרפת רעב.

מלבד ההסכמים הכלכליים שנדונו לעיל, שמטרתם להגביר את תלותו של משטר אסד ברפובליקה האסלאמית, האיראנים ושלוחיהם מנצלים את המשבר הכלכלי־חברתי גם כדי להעמיק את ההשפעה האיראנית במישור האזרחי, תוך התמקדות בשכבות הסוציאל־אקונומיות הנמוכות באזורי הספר הנחשלים. מחוז דיר א־זור במזרח סוריה הוא אחד המוקדים העיקריים למאמצים האיראניים בנושא. תושבי מחוז מדברי זה, הנסמכים בעיקר על חקלאות ורעיית צאן, סבלו משיעורי אבטלה גבוהים עוד לפני המלחמה ונפגעו קשות מהבצורת הממושכת שפקדה את סוריה בתחילת המאה ה־21. אין פלא אפוא כי האזור, הנמצא בנקודה אסטרטגית בגבול עיראק ומיושב בדלילות יחסית, שימש קרקע פורייה לצמיחת ארגוני מורדים אסלאמיסטיים במהלך המלחמה, ובשנים 2014–2017 אף נשלט ברובו בידי דאע"ש.

עם שחרור המחוז מידי האסלאמיסטים הקימו בו האיראנים ושלוחיהם כמה בסיסים צבאיים (בדיר א־זור יש 13 בסיסים איראניים ושבעה בסיסי חזבאללה). לאחר מכן, ובמטרה להעמיק את השפעתם בקרב המקומיים, נכנסו האיראנים לתווך האזרחי: הם מעניקים כספים ותורמים סלי מזון לנזקקים, מציעים טיפול רפואי חינם ומארגנים לתושבים סיורים למקומות הקדושים לשיעה ברחבי סוריה. במקביל, בשל הרכב האוכלוסייה השבטי מנסים האיראנים לגייס את השיח'ים המקומיים לטובתם, תוך תקיעת טריז¹ ביניהם לבין הכוחות הסוריים הדמוקרטיים (קואת סוריא אל־דימוקראטיה; Syrian Democratic Forces, SDF) — ברית צבאית כורדית ברובה, הנתמכת בידי ארצות הברית ונמצאת אף היא באזור.

תושבי האזור, סונים במקור שנאלצו לברוח על נפשם במהלך המלחמה, חזרו בחסות איראנית לבתיהם,

עידוד תיירות דתית אליהם (במסגרת ה'זימרה', העלייה לרגל) והפיכתם למרכזים מובילים ללימודי שיעה. האיראנים שיפצו אתרים קדושים שנפגעו בקרבות והקימו כמה חדשים, תוך שהם מעודדים שיעים מכל רחבי המזרח התיכון להגיע וללמוד בהם, כשחלקם אף משתקעים בסוריה. הדוגמה המיטבית לכך היא 'מקדש הגבירה זינב' בפאתיה הדרומיים של דמשק, שבו על פי האמונה השיעית קבורה זינב, בתם של עלי ופאטמה ונכדתו של מוחמד. במלחמת האזרחים הפך המקדש לסמל: התושבים השיעים באזור התבצרו בתוכו בשל התקפות חוזרות ונשנות של ארגוני ג'האד עולמי; מספר פיגועי התאבדות קשים גבו את חייהם של עשרות עולי רגל; והרצון להגן עליו הביא להתגייסות שיעית מרשימה, כאשר כוחות חזבאללה ואיראן נשלחו פעם אחר פעם כדי לפרוץ דרך למקדש הנצור. בשנים האחרונות, לאחר כיבוש הסופי של המתחם, קנתה איראן בתיים רבים באזור המקדש על מנת ליצור סביבו חגורת הגנה. כיום משמש המתחם כולו, כמו אתרים שיעיים נוספים במדינה, בסיס שליטה של חזבאללה ושל המיליציות הפרו-איראניות.

הממד הדמוגרפי – יישוב מחדש ועידוד הגירה שיעית לסוריה

מהלך נוסף שנוקטת טהראן לחיזוק הזהות השיעית במדינה הוא יישוב שיעים ביישובים שנחרבו או שתושביהם ברחו במהלך המלחמה. אולם האיראנים מבינים כי הדמוגרפיה בסוריה רחוקה מלהבטיח הגמוניה שיעית, ולכן הם מתמקדים באזורים החשובים להם מבחינה אסטרטגית: בערים הגדולות, בשל הקרבה למרכזי הכלכלה והממשל; ובגבולות עם עיראק ולבנון, בשל הרצון לממש את אותו מסדרון יבשתי ואת אבטחת העורף של חזבאללה.

בהתאם לכך, במהלך מלחמת האזרחים ביצעו האיראנים ושלוחיהם חילופי אוכלוסין שיעים-סונים, לעיתים בכוח ופעמים כחלק מהסכמי הפסקת אש עם ארגוני המורדים. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא העיירה אל-קציר, מובלעת סונית באזור עלווי ושיעי השוכנת על צומת דרכים המוביל מגבול לבנון לעיר חומס. העיירה הייתה מוקד עיקרי לכוחות המורדים בתחילת מלחמת האזרחים וקרבות קשים התנהלו בה ובסביבתה, שבמהלכם תושביה נמלטו ממנה, עד שבמחצית 2013 היא נכבשה בידי כוחות חזבאללה וצבא סוריה. איראן, שהבינה את מיקומה האסטרטגי של העיירה, הפכה את האזור לבסיס חזבאללה ויישבה בו תושבים שיעים מלבנון ומסוריה. פליטי אל-קציר שניסו לחזור אליה נעצרו והושמו במאסר.

הנשיא דאז, עמותת צדקה בשם אל-מרתצ'א, שקראה לאוכלוסיית העלווים הסורית לאמץ את השיעה התרי-עשרית ואף שלחה מאות סורים ללימודי דת שיעיים בקום, כדי שישמשו שליחי האמונה בארצם. תהליך המסיונריות גבר עם עליית בשאר אל-אסד לשלטון. האיראנים פתחו 'חסיניות' (מקום התכנסות שיעי) בערים הנחשלות דיר א-זור וא-רקה; תרמו כספים לבניית בתי חולים בסוריה והעניקו סיוע – בכסף ובסבסוד מוצרי מזון בסיסיים – לסונים בני השכבות החלשות בסוריה; ולבסוף אף ניסו לפתות מובילי דעת קהל להפוך לשיעים, תוך שהם מרעיפים עליהם כסף ומתנות (מדובר בעיקר על ראשי השבטים הגדולים במזרח המדינה, בעלי יכולת השפעה מרבית על צאן מרעיתם). עם זאת יש לציין כי העדה העלווית בסוריה נושאת אופי משכיל מובהק, ומתייחסת לכל הפחות בחשדנות למאמצי השיעיות האיראניים. מאז פרוץ מלחמת האזרחים, שבה הוכיחה טהראן נאמנות בלתי מתפשרת לאסד, התיר האחרון לאיראנים לעשות כמעט ככל העולה על רוחם במישור זה. ראשית, האיראנים הגדילו במידה משמעותית את "מרכזי התרבות" שלהם בסוריה. אותם מרכזים שנפתחו כביכול להעשרת תרבות הפנאי משמשים להפצת השיעה, לרוב דרך דרשות של אנשי דת; שנית, ב-2014, בעקבות בקשה איראנית חייב אסד את משרד החינוך לפתוח לימודי שיעה בכלל בתי הספר, המכללות והאוניברסיטאות במדינה. במקביל ולא במקרה הוטלו הגבלות על תפקיד העלמא' הסונים בחינוך הציבורי הסורי; מעבר לכך, מפרוץ המלחמה ועד היום פתחה איראן כ-40 בתי ספר שיעיים בדמשק וכמה נוספים בלד'אקיה, בדיר א-זור ובאל-בוכמאל, כאשר האיראנים מסבסדים את הלימודים ואף מעניקים סכום סמלי לתלמידים (הנחשב לצינור חמצן בסוריה המרוסקת כלכלית); בעידוד איראני ייסד המשטר הסורי עשרה מוסדות ללימודי שריעה ברחבי המדינה, המלמדים על פי האסכולה הג'עפרית (האסכולה הנפוצה בשיעה); זאת ועוד, האיראנים פועלים גם במישור האקדמי. בשנים האחרונות הקימו הללו ברחבי סוריה חמש שלוחות של אוניברסיטאות איראניות, תוך שהם מעודדים סטודנטים שיעים מהמרחב (איראנים, עיראקים, אפגנים וכדומה) ללמוד באותם מוסדות ומספקים להם מלגות מכובדות – וזאת על מנת שיתיישבו לאחר לימודיהם בסוריה; ולבסוף, האיראנים אינם מזניחים אף את החינוך הבלתי פורמלי והם הקימו בסוריה שתי תנועות נוער, צופי האמאם אל-מהדי וצופי אל-ולאיה, המשלבות חינוך שיעי עם אימונים צבאיים למחצה.

מהלך נוסף שנוקטת טהראן לחיזוק הזהות השיעית בסוריה הוא העצמת אתרים קדושים לשיעה במדינה,

בקשיים המונעים ממנה לחדור בצורה מיטבית למערכות המדינה כמו הנוכחות הרוסית שמצרה את צעדיה; המאזן הדמוגרפי הנוטה בבירור נגד השיעה; אופיו החילוני של המיעוט העלווי; והבירוקרטיה הסורית.

אשר לישראל, ראוי כי קובעי המדיניות ישקלו מחדש את מדיניות ישראל כלפי האיום האיראני הנשקף מהתבססות בסוריה. ראשית, יש להבין כי טהראן רואה בסוריה נכס אסטרטגי ראשון במעלה, וכי האיראנים פועלים על פי תכנון לטווח ארוך. כלומר, פגיעות צבאיות במיליציות הפרואיראניות בסוריה לא ירתיעו את טהראן או לא יגרמו לה לחשב מסלול מחדש בנושא הסורי. אם ישראל אכן מעוניינת לסכל את התוכניות ארוכות הטווח של האיראנים בסוריה, עליה לבצע מספר מהלכים מדיניים שישלימו את הפעילות הצבאית ההתקפית:

- רתימת הרוסים – המהלכים האיראניים בסוריה מנוגדים לאינטרס הרוסי, שדוגל בחיזוק המשטר המרכזי. יש להבהיר לרוסים כי כל עוד כוחות איראניים יישארו במדינה והמיליציות המקומיות לא ישולבו במסגרת ביטחונית סורית – סוריה עלולה להידרדר למצב כמו זה השורר בלבנון או בעיראק, מה שיקשה על הרוסים לגזור תשואות כלכליות ופוליטיות מסוריה המשוקמת.
- 'מקל וגזר' מול דמשק – העברת מסרים למשטר (דרך הרוסים) שישראל מקבלת את שליטתו של אסד בסוריה ולא תסכן אותו. אולם, אם האיראנים ימשיכו להתבסס בסוריה היא תשקול פגיעה במטרות המסכנות את יציבות המשטר. מעבר לכך, אם אסד אכן יפעל לריסון האיראנים וחזבאללה בסוריה, ישראל תעשה מאמץ בווינינגטון להסרת הסנקציות המכבידות על המדינה.
- שיקום כלכלי – יש חשיבות יתרה בקידום מהלך אזורי של השקעת כספים בשירותים ובתשתיות במזרח סוריה ובדרומה. על ישראל להפעיל את קשריה החדשים עם העולם הערבי ולרתום את ידידותיה במפרץ לנושא (אך כמובן, מעורבותה חייבת להישאר חשאית כדי לא לסכן את המהלך). כך כולם ירוויחו: התלות הסורית של המשטר ושל התושבים בכסף איראני תפחת ודמשק אף תזכה להכרה מחודשת של מדינות ערב; מדינות המפרץ יזכו לדריסת רגל בסוריה ויצטיירו כחברות מובילות במערכת הבין-ערבית, בהגישן סיוע למדינה ערבית במצוקה; ואילו הרוסים יוכלו לשקם את הדימוי שלהם כמי שהחריבו את סוריה ואף יזכו לנקודות זכות במערכת הבינלאומית.

בספטמבר 2015 נחתם הסכם הפסקת אש בין המשטר לבין המורדים הנצורים בעיירות זבדאני ומצ'איה, ממערב לדמשק. איראן התעקשה להכניס סעיף בהסכם שלפיו **המורדים יתפנו מעיירות אלה, ובמקומם תיכנס אוכלוסייה שיעית מהכפרים הנצורים** פועה וכפריא בקרבת אדליב. כעבור שנה, באוגוסט 2016, יישבו האיראנים בדאראיא ממערב לדמשק 300 משפחות שיעיות מעיראק במקום מורדים סונים שהתפנו. יתרה מזאת, יש דיווחים כי במהלך מלחמת האזרחים, המיליציות הפרואיראניות **הציתו בשיטתיות משרדים לרישומי קרקעות ביישובים רבים**, כך שתושביהם המקוריים יתקשו להוכיח את זיקתם לאזור, ומלאכת היישוב מחדש תהיה קלה יותר.

אם ישראל אכן מעוניינת לסכל את התוכניות ארוכות הטווח של האיראנים בסוריה, עליה לבצע מספר מהלכים מדיניים שישלימו את הפעילות הצבאית ההתקפית.

באפריל 2018 חוקק הפרלמנט הסורי את 'חוק 10-2018' (שתוקן בנובמבר אותה שנה), המאפשר למשטר להפקיע קרקעות בכל רחבי המדינה לשם "פיתוח מחדש". לפי חוק זה, לאחר שהמדינה מכריזה על אזור כמיועד לפיתוח, הרשות המקומית מחויבת לספק את רשימת בעלי הקרקעות תוך 45 יום, ומי שאינו מופיע ברשימה יכול לערער על ההחלטה תוך שנה מרגע ההכרזה, לשם קבלת פיצוי. כך או אחרת, לאחר ההכרזה צריכים כל תושבי האזור להתפנות ממנו. בפועל, המשטר והאיראנים משתמשים בחוק זה כזרוע משלימה לפרויקט היישוב מחדש וחילופי האוכלוסין בסוריה.

סיכום

הפעילות האיראנית בסוריה מתרחשת בכמה מישורים – צבאי, כלכלי, חברתי, דתי וחינוכי – על מנת ליצור במדינה רשת תמיכה חזקה שאינה תלויה בנוכחות איראנית פיזית בלבד. טהראן חותרת לבניית בסיס כוח המתחרה בזה המדינתי – הן מבחינת הפקעת המונופול על השימוש בכוח והן מבחינת החברה האזרחית – הנאמן לעצמו ולרפובליקה האסלאמית. עומק החדירה האיראנית דווקא במישור החברתי-כלכלי יקשה על סילוק איראן מסוריה, או למצער על הפחתת ההשפעה האיראנית במדינה. עם זאת, יש לציין כי איראן נתקלת

הערות

1 בהקשר זה יש לציין כי בשנה האחרונה חוסלו בידי אלמונים מספר מנהיגי שבטים במזרח המדינה. הדבר מעלה את מפלס המתיחות, הגבוה גם כך, בין השבטים ל-SDF.

המחבר מבקש להודות לד"ר רז צימט על סיועו ותרומתו למאמר זה.

יוגב אלבז הוא דוקטורנט ללימודי האסלאם והמזרח התיכון ומלגאי נשיא בבית הספר ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל ללימודים מתקדמים במדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים. היה מלגאי בתוכנית ניובאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

yogev.elbaz@mail.huji.ac.il